

Tyrk kan tæmmes

Fra Carrousel til karrusel

Af Kela Kvam

Anmeldelse af Bent Holm: *Tyrk kan tæmmes. Osmannere på den danske scene 1596-1896*. Multivers Academic 2010.

Bent Holms giver i sin bog en særdeles interessant og gennem sit emne også aktuell analyse af "Tyrken" på teatret i Danmark gennem godt og vel tre århundreder. Basis for undersøgelsen er et meget bredt udvalg af tekster, hvoraf mange er hentet fra "historiens losseplads", hvor de med rette eller urette var havnet. Flere af dem virker da også håbløst forældede, men det er heller ikke den kunstneriske kvalitet, der har været bestemmende for udvalget. Interessen ligger et helt andet sted – nemlig i analysen af hvordan "den anden" (her: osmanneren/tyrkeren/muslimen) er blevet fremstillet i 1500- og 1600-tallets hofkultur, på borgerskabets teater og i den folkelige forestillingsverden.

I sin anmeldelse i Politiken fremførte Thomas Bredsdorff, at Holm, når han i den del af bogen, der behandler renessancen og barokken, inddrager magtens rituelle iscenesættelser – som f.eks. kronings- og bryllupsfejring, optog og *carrouseller* (turneringer/opvisninger) – udvider teatervidenskabens hidtidige rammer. Det er ikke rigtigt. Snarere kan man sige, at han griber tilbage til en teaterhistorisk tradition, der blev indført af fagets grundlægger herhjemme, Torben Krogh, der i sin forskning fokuserede massivt på det ikke-litterære teater. Han har såmænd også indledt bogen *Musik og Teater* (1955) med en lille skildring af optogsbilleder fra Christian 4's kroning – en begivenhed, der indtager en vigtig plads hos Holm. Kroghs mål var imidlertid blot en snæver beskrivelse af teknikken bag de komplicerede og spektakulære tableauer, hvor Holms ærinde er en afdækning

af virkeligheden bag. Det nye i Bent Holms bog ligger altså ikke så meget i hans inddragelse af ikke-litterære teatre former, men først og fremmest i, at der her er tale om den første orientalisme-undersøgelse af dansk teater, og i at fiktionen altid ses i sin historiske, samfundsmæssige kontekst. Den vestlige verdens, og specielt Danmarks, vekslende relationer til det osmanniske rige fylder næsten lige så meget som analyserne af fiktionen.

Den grumme tyrk

Det første kapitel dækker årtierne omkring 1600 – et tidsrum, hvor to imperier, det habsburgske og det osmanniske, lå i permanent krig med hinanden. Krigssituationen blev ikke kun betragtet ud fra militære/politiske synspunkter, men blev set i religiøst perspektiv. Begge parter dyrkede hellig krig, og de kristne holdt sig ikke tilbage. Med inspiration fra profeten Daniels visioner og Johannes' Åbenbaring blev Luther ophavsmand til konspirationsteorier af apokalyptiske dimensioner. Tyrken var Djævelens instrument, Guds tugteredskab og indvarsleren af den ultimative træfning på Dommens dag. Luther skrev under indtryk af, at det i 1529 var lykkedes osmannerne at trænge helt frem til Wiens mure og dermed udfordre selve det habsburgske magtcenter. De mange osmanniske sejre dannede billedet af den grusomme tyrk, der truer med at løbe hele kristenheden over ende, og spillede også en betydelig rolle i de storslåede festligheder i anledning af Christian 4's kroning i 1596. Her iscenesættes kongen som luthersk fyrste, udvalgt af Gud til at bekæmpe vantro og kættere, og de mange begivenheder blev indrammet af to installationer, der ved hjælp af tidens raffinerede fyrværkeri-

teknik fremstillede henholdsvis nedbrændingen af en tyrkisk fæstning og en ritualiseret rekonstruktion af osmannernes storm på den persiske fæstning Tauris i 1535.

Den fejlslagne osmanniske belejring af Wien i 1683 betød et vendepunkt. De mange krige svækkede imperiet, og osmannerne udgjorde efterhånden ikke helt den samme trussel på landjorden som tidligere. Til gengæld hærgede pirater fra de nordafrikanske barbareskstaters havene, og at blive fanget og gjort til slave var en helt reel fare. I 1715 undgik Holberg med nød og næppe denne skæbne, da hans skib på vej fra Livorno til Civitavecchia var ved at blive kapret af tyrkiske pirater. Holm påviser, hvordan dramatikken i 1700-tallet vrirler med eksempler på sådanne

gidseltagninger, men dog med særlig forkærlighed for mere eller mindre kulørte historier om dydige vestlige kvinder, der tvinges til at leve i en eller anden osmannisk sultans harem.

Den domesticerede tyrk

I løbet af århundredet spredes oplysningstidens ideer til Danmark, og det betyder en nedtoning af de apokalyptiske konspirationsteorier. Holberg har et relativistisk syn på religioner og anser nærmest islam og kristendom som ligestillede. I sine satiriske skrifter og komedier harcelerer han over den paranoide tyrkerforskrækkelse, der levede i bedste velgående i den folkelige fantasi.

I oplysningstiden indgik tyrken i et opdragelsesprojekt – han skulle civiliseres. Denne tendens ses tydeligt i de franske stykker, der dominerede dansk teater i denne periode. Holm peger bl.a. på Voltaires sørgespil *Zaire* og Favarts syngespil *Soliman den Anden* (opf. i Kbnv. i henholdsvis 1757 og 1770). I det første er det sultan Orosmanes kærlighed til den kristne slavinde Zaire, der får ham til at opløse sit serail, i det andet får sultanen læst og påskrevet af den franske slavinde, Roxelane, om almindelig bordskik, piberygning i kvinders selskab etc. Det er karakteristisk, at civilisationsprocessen

næsten altid sættes i gang af vestlige kvinder, hvad der bekræfter vor egen kulturs overlegenhed.

Den sensuelle tyrk

Sensualisme er en egenskab, der i stadig højere grad heftes på tyrken. Et godt eksempel er Kunzens og Baggenses opera *Holger Danske* (1789), der ligger på grænsen mellem oplysningstid og romantik. Den analyseres grundigt af Holm, både som *trylleopera* og frem for alt som *Tyrkenoper*, en populær genre i datiden. Forlægget er Wielands romantiske heltedigt *Oberon*, men Wielands helt Huon er ændret til Holger og operaen dermed gjort til nationalopera. Handlingen er, at den kristne korsridder Holger, som straf for at have dræbt en af Karl den Stores sønner, drager til sultan Buurmans hof i Babylon for at hjembringe sultanens skæg og kysse hans datter, Rezia, offentligt. Holger og Rezia forelsker sig lidenskabeligt i hinanden. De flygter, men tages til fange og havner som slaver hos sultan Bobul i Bagdad. Begge udsættes for tyrkiske forførelseskunster, Rezia fra sultanen og Holger fra sultaninden Almansaris. De bevarer renheden gennem alle prøvelser og dømmes til at lide døden på bålet, men frelses af alfekongen Oberon. Operaen vakte stor skandale og blev på Baggenses ønske trukket tilbage efter kun seks opførelser. Årsagerne til den såkaldte Holgerfejde var mange, men en af dem var moralske anfægtelser. Selvom dyden sejrer, så blev den sanselige vellyst, som en samtidig udtrykte det, ”vist med alle de Fortryllelser, som vore Lege-mer saa saare vanskeligt kan modstaa”. Rahbek havde tidligere bedt til, at dette sybaritiske værk ikke skulle få lov til at fornede og forgifte vor allerede dybt sunkne nationalkarakter. Og Aftenposten mente, at operaen hellere skulle have sat os i flamme ”ved rørende, kiække, mandige, fornufmæssige og ædle Optrin”.

I reaktionerne på operaen anes en ny modsætning mellem os og ”den anden”, mellem Occident og Orient, en modsætning, som den palæstinensisk fødte forsker Edward Said finder

typisk for Vestens opfattelse af Orienten og for vor tendens til at konstruere ”den anden” som et omvendt spejlbillede af os selv. Orienten skildres som en irrationel, svag, kvindagtig ”anden” i kontrast til det rationelle, stærke og maskuline Vesten. Det er lidt ærgerligt, at Holm hverken i teksten eller boglisten refererer til Saids inspirerende, men også kontroversielle bog *Orientalism* fra 1978.

Den eksotiske tyrk

Den sensualisme, der i *Holger Danske* udfordrede det puritanske borgerskab, mistede sin farlighed i 1800-tallet. Inspireret af *Tusind og en Nats* eventyrverden fremmaner Oehlenschläger hele Østens glød i dramaet om naturens muntre søn *Aladdin* (1805), der er et let skjult selvportræt, ligesom H.C.Andersen sikkert også spejlede sig i den gudbenådede improvisator Raphaella i *Maurerpigen* (1840), der er henlagt til 1400-tallets Spanien, og som Holm ganske overbevisende rehabiliterer.

Med mange eksempler viser Holm, hvordan det fiktive billede af tyrken ændrer karakter i takt med, at det osmanniske imperium går mere og mere i opløsning. I det optog over nationaliteter, som Erik Bøgh maner frem i sit satiriske syngespil *Kaliffen paa Eventyr* (1880), optræder Tyrkiet som en temmelig derangeret figur: etbenet og enarmet krøbling med turban, briller, europæisk jakke og tyrkiske benklæder, ledsaget af visen:

*Jo-jo, det er ham og ingen Anden,
Ham, den fæle blodige Barbar!
Vi har vidst at sætte Skik paa Manden;
Seer du hvilken Magt Culturen har.
Han er allerede blevet halvt civiliseert,
Resten er hurtigt expedert.*

I sidste del af 1800-tallet var tyrkeriet reduceret til ren underholdning eller som i Bøghs syngespil til staffage for kritik af hjemlige politiske forhold. Ikke desto mindre havde Grundtvig i *Haandbog i Verdens-Historien* (1833-1836) pustet nyt liv i Luthers eskatologiske konspirati-

onsteorier med den noget finurlige tilføjelse af Danmark som Guds udvalgte folk. I dag har tankerne vundet tilslutning fra teologer med tilknytning til Tidehverv, hvis forlag også står for udgivelsen af Luthers *Mod tyrken og jøden* (1999), men det er en helt anden historie – eller?

Interessen for orientalisme har været mærkbar indenfor flere humanistiske fag gennem de senere år. I 2008 søsatte Københavns Universitet med afdeling for litteraturvidenskab som initiativtager et forskningsprojekt i anledning af 30-året for udgivelsen af Edward Saids tidligere omtalte bog: *Islam i europæisk litteratur*. Med *Tyrk kan tæmmes*, der bygger på et imponerende tværvideenskabeligt researcharbejde, demonstrerer Bent Holm hvilken guldgrube for orientalistisk forskning, teatret er. Mængden af faktaoplysninger og tekstanalyser kan tynde læsningen i nogen grad, men overordnet set er der tale om en original, velskrevet og rigt illustreret fremstilling, spændt ud mellem to begivenheder, Christian 4's kroning i 1596 og impresarioen Herman Lassens (også kaldet ”Harem Lassen”) fremvisning 300 år senere af letpåklædte eksotiske odalisker i Tivoli – to begivenheder, der viser en bevægelse fra kongelig pomp til markedsogl, fra carrousel til karrusel.

Kela Kvam

Prof. i teatervidenskab 1974-2001, mdl. af Statens Teaterråd 1980-84, redaktør af *Nordic Theatre Studies* 1988-91. Har bl.a. skrevet: *Max Reinhardt og Strindbergs visionære dramatik* (1974), *Betty Nansen – masken og mennesket* (1997), medredaktør og medforfatter til *Dansk Teaterhistorie 1-2* (1992/93).
